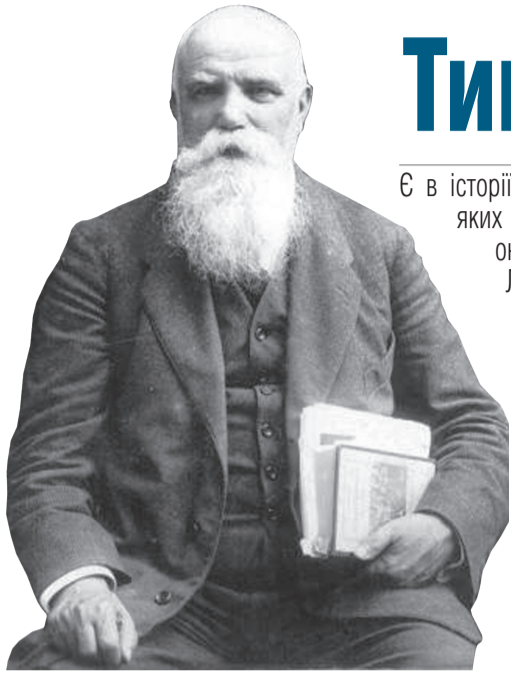

Тимофій ЛУБЕНЕЦЬ: ВІРУЮ В СИЛУ

Є в історії української освіти постаті, педагогічна спадщина яких наділена феноменом невичерпності та здатністю оновлюватися в часі. До них належить і Тимофій ЛУБЕНЕЦЬ – педагог, директор школи, фахівець з теорії і методики початкового навчання, дошкільного виховання та освіти дорослих. Про цю непересічну постать розповідає директор Педагогічного музею України Олександр МІХНО.

Тимофій Лубенець народився 21 лютого 1855 року у Кролевіч Чернігівської губернії (тепер це райцентр Сумської області) в небагатій міщанській родині. Навчався у Кролевецькому повітовому училищі, Чернігівській земській учительській семінарії. 1873-го 18-річним юнаком Тимофій розпочав свою вчительську практику в початковій школі с. Вороньки на Чернігівщині і працював на педагогічній ниві понад 50 років. Підсумовуючи свій педагогічний шлях, він запише у щоденнику: «В 18-ть років я був селянським учителем. 11 років працював по школах: в Чернігівській губернії 5,5 років і в Подільській губернії 5,5 років, учителем Київської гімназії, 8 років викладав методику рос. мови в 8 кл. жіночої гімназії, 14 літ – методику мови і арифметики в школі фребелічок, 3 роки був деканом і преподавателем рос. мови і арифметики на педагогічному oddілі висших жіночих курсів, керував педагогічн. курсами для народних учителів і читав лекції в багатьох українських і російських містах, був інспектором і директором народних шкіл і на прикінці я знов став учителем початкової народної школи. Вернувся до першостанови, щасливий і задоволений тим, що свою молодість оддав безпосередньо справі народної освіти, шкільному учителюванню». Трохи далі в щоденнику читаємо: «...і тепер мені світить провідна зірка моєї мети...». Яка ж була мета? – Самовіддано служити українській освіті, її поступу як педагогічної діяльності, так і своїми науково-педагогічними працями. Педагогічна спадщина Тимофія Лубенця – величезна, і зацікавлений читач зможе детально ознайомитися з нею у спеціальній статті у книзі «Українська педагогіка в персоналіях» за редакцією Ольги Сухомлинської (Київ, 2005 р.). Ми ж розповімо про кілька епізодів із життя Тимофія Григоровича та про деякі його педагогічні ідеї, котрі, на наше переконання, не втратили актуальності й сьогодні.

ГУРТOK «ХРЕСТОМАТІЯ»

Він виник серед студентів Київського університету в 1880-х із метою створення різноманітних підручників для української школи. Як свідчить Валерій Шевчук, на чолі гуртка «Хрестоматія» були історик Яків Шульгин та педагог Тимофій Лубенець. Дві частини колективної праці «Читанка» було видано Лубенцем під псевдонімом Хуторний. Євген Чикаленко уточнює у своїх спогадах деякі цікаві деталі історії з колективним підручникотворенням, додаючи відомості про колоритних постатей української культури. Зокрема, про композитора Миколу Лисенка – теж, як виявляється, активного учасника «Хрестоматії». Чикаленко писав у «Спогадах»: «На про-

щання Лисенко запропонував нам вступити до «хрестоматійного гуртка», що збирається у нього, пояснивши нам, що педагог Хуторний-Лубенець, випустивши граматку, першу читанку для дітей, організував з студентами два гуртки, що складають матеріал для дальших читанок-хрестоматій, один гурток збирається у д-ра Панченка, а другий у нього, Лисенка; я охоче згодився, подякувавши йому ...я охоче ходив до Лисенка на зібрання «хрестоматійного гуртка». Додамо, що «Граматку» Т. Лубенець під псевдонімом Норець видав у 1883 році, а «Читанка», про яку йдеться, за характером матеріалу є логічним продовженням «Граматки».

ПІДРУЧНИКОТВОРЕЦЬ

Упродовж своєї тривалої педагогічної діяльності Тимофій Лубенець видав десятки підручників, методичних посібників і книжок з різних питань навчання і виховання. Серед них: книга для читання в початковій школі «Зернятко» в чотирьох частинах, що витримала понад десять видань, методичний посібник для навчання арифметики у недільних школах і класах для дорослих – «Арифметичні задачі» й «Методика арифметики». Особливістю цих підручників є те, що автор вносить до їх змісту матеріал про життя селян і селянський побут. У 1878 році Тимофій Григорович був звільнений з роботи за написання підручника «Загальнокорисний задачник», кожна задача якого містила відомості із життя і тим самим пов'язувала предмет арифметики з практикою.

Коли постала Українська Народна Республіка, «Читанка» Тимофія Лубенця витримала кілька видань. Вона широко впроваджувалася у навчальний процес і була на той час новим явищем у підручникотворенні: її навчальні тексти супроводжував дидактичний апарат,

власне – педагогічний метод спілкування дитини з підручником і вчителем. Наприклад, у «Читанці» вміщено такі вправи для самостійного опрацювання дітьми: «Напиши, які ти знаєш сусідні села», «Напиши, як у вас обідають», «Напиши, як і де бачив ти захід сонця». Отже, чи не вперше автор українського підручника розпочинає на сторінках навчальної книжки діалог з юним учнем-читачем. Тимофій Григорович постійно удосконалював «Читанку» та її структуру. Восьме видання, що побачило світ у 1922 році, складається з 23 розділів, назви яких дають уявлення не лише про зміст, а й основний принцип педагога – тісний зв'язок навчання із життям: «Сім'я», «Що є в хаті та надворі», «Що є в селі та за селом», «Земля», «На небі», «Серед людей», «Наш край» тощо.

«ПЕДАГОГІЧНІ БЕСІДИ»

Довірливий діалог з учителем – саме так кількома словами можна описати основну педагогічну працю Тимофія Лубенця «Педагогічні бесіди» (1903 рік). У ній він виклав власні погляди на мету, завдання та зміст освіти, розкрив своє бачення принципів і методів навчання й виховання. Структурно книга складається із 33 бесід, зміст яких, без сумніву, буде цікавим і сучасному вчителю. Ось назви деяких бесід: «Про шкільні свята», «Про книги для читання в школі», «Завдання вчителя у ході ведення уроку», «Про диктанти», «Діти та їх вихователі». Кожна бесіда – це своєрідна науково-популярна інтерактивна лекція, оскільки написана вона живою мовою з постійними зверненнями до досвіду читача. Скажімо, у бесіді «Про іграшки» йдеться про те, що іграшка потрібна дитині, як їжа, повітря і світло. Якщо ви не дасте дитині іграшку, говорить автор, вона сама знайде її. Причому іграшки є не лише в людини, а й у тварин. «Хто з нас не бачив, як грається кошеня?» – запитує педагог. Але граючись зі шматочком паперу чи мотком ниток, воно вчиться жити, розвиваючи спритність, чуйний слух, пильні очі та чіпкі кігті. Іграшка в руках дитини – це не просто розвага, забава, а складна гра. Дитина, на відміну від дорослих, мислить образами, тому все, що потрапляє їй до рук, одразу викликає посилену роботу дитячої фантазії. У руках дитини звичайна па-

лиця миттєво перетворюється на коня, а через хвилину – на рушницю. Особливий акцент Тимофій Григорович робить на пісочних іграх, у яких народжуються і втілюються найфантастичніші дитячі ідеї, а гра з піском дає дітям таке глибоке самозадоволення, як ніщо інше. До того ж, на думку науковця, такі популярні фребелівські кубики, палички, буси, горошинки – це той самий удосконалений пісок. Цікаво, що автор різко виступає проти дитячих брязкалец, які, на його думку, забарвлені «лубочним, антихудожнім чином» і видають «препротивний, антимузичний» звук, примушуючи дитину здригатися. Запропонований педагогом поділ іграшок на чотири групи – наслідувальні, побутові, для фізичного розвитку і наукові – залишається актуальним і нині.

КИЇВСЬКЕ ТОВАРИСТВО НАРОДНИХ ДИТЯЧИХ САДКІВ

На початку ХХ століття увагу Тимофія Лубенця привертає проблема дошкільного виховання, зокрема необхідність відкриття народних дитячих садочків. Разом зі своєю дружиною Наталією Дмитрівною науковець організував 1906 року єдине на той час у Росії Київське товариство народних дитячих садків, що ставило своїм завданням поширення ідеї суспільного виховання дошкільнят. У 1910-му товариство нараховувало 237 членів, наступного року – 244, серед них – Ігор Сікорський, Софія Русова, Варвара Ханенко та інші. Не маючи жодної підтримки від уряду, товариство засновувало на свої кошти дитячі садки в робітничих районах Києва. Перший народний дитсадочок було відкрито на вул. Предславинській, другий – на Шулявці. 1911 року в першому закладі виховувалося 90 дітей, у другому – 42 (за родом занять батьки дітей були поденними робітниками, перекупниками, обслугою, чоботарями, візниками, теслями, кухарками, швачками і навіть жебраками). Цікаво, що водночас зі звичними заняттями (малювання, вирізання, ліплення, вишивання тощо) активно впроваджувалося і трудове виховання (догляд за городом, який був поруч із будинком на Предславинській, та чергування: діти самі накривали на стіл, мили посуд, прибирали класи, доглядали за квітами та кішкою і двома рибками, яких самі ж і принесли до садочка). Крім того, для дітей організовувалися екскурсії в ботанічний сад, Кадетський гай, Межигір'я. 1911-го для забезпечення садків педагогічними кадрами товариство заснувало школу виховательок, організаційні й наукові засади якої розробив і впровадив Тимофій Лубенець. Він був і викладачем цієї школи – читав лекції з методики грамоти та арифметики. Крім того, товариство заснувало і видавало журнал «Дошкільне виховання», головною редакторкою якого була Наталія Лубенець.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

На межі ХІХ–ХХ ст. світової популярності набула експериментальна педагогіка, представлена іменами Альфреда Біне, Вільяма Кілпатріка, Вільгельма Лая, Ернста Меймана, Адольфа Фер'єра, Стенлі Гола і вітчизняних учених Олександра Лазурського, Григорія Россолімо, Івана Сікорського. Тимофій Лубенець жваво цікавився всім новим і прогресивним у педагогіці, тому захопився новим напрямом насамперед через його практичну спрямованість. Він

КОЖНА БЕСІДА – ЦЕ СВОЄРІДНА НАУКОВО-ПОПУЛЯРНА ІНТЕРАКТИВНА ЛЕКЦІЯ, ОСКІЛЬКИ НАПИСАНА ВОНА ЖИВОЮ МОВОЮ З ПОСТІЙНИМИ ЗВЕРНЕННЯМИ ДО ДОСВІДУ ЧИТАЧА

Т. Лубенець. Картинки для творів і бесід. Діти та тварини. 1916 р. Репродукція картини Д. Голмса Can't you talk? («Ти не можеш говорити?»)

І ТВЕРДІСТЬ ОСВІТИ

ознайомився з дослідями французьких психологів Альфреда Біне й **Альберта Леклера**, які, спостерігаючи за усним і письмовим мовленням учнів, пропонували школярам описати картину «Землероб та його сини» за байкою Лафонтена (Біне) та золотий кишеньковий годинник (Леклер). Згідно з результатами письмових відповідей психологи розподілили учнів за чотирма типами: описовий, спостережливий, емоційний, ерудований. Наш педагог вирішив повторити досліди французьких психологів, однак у крайній оригінальний спосіб. Так, в Оленівській церковнопарафіяльній школі Київської губернії він написав на дошці фразу «Моя хата» і дав завдання учням спершу намалювати свою хату, хто як уміє, а потім написати про неї хто що може. Такий самий дослід Тимофій Григорович провів ще в кількох навчальних закладах, прикріпивши на дошці гілочку береста (Київське міське жіноче училище), квітку тюльпана (приватне училище п. Жукевич для дітей поляків у Києві), запропонувавши учням намалювати книгу і написати щось з приводу неї (Київське міське 4-класне училище), написати щось на тему «Наше господарство» (Оленівське 2-класне училище Київської губернії). Результати усіх таких

та оформлення класних кімнат. Окремо наголосив, що найкраща наочність — це природа. Водночас Тимофій Григорович зауважував, що, крім зовнішньої наочності, вчитель має застосовувати і внутрішню, а саме: тон мовлення, вираз обличчя, жести, порівняння, образні висловлювання, прислів'я, притчі тощо. Однак науковець не обмежується лише теорією і, прагнучи забезпечити вчителів роздатковим дидактичним матеріалом, 1916 року видає унікальний навчальний посібник «Картинки для творів і бесід». Спонукало його до цього видання, зокрема, листування з Педагогічним музеєм зі штату Массачусетс (США), де було видано каталог із 10 000 знімків. Тимофій Лубенець пише: «В американських школах широко застосовують наочність. Американці в цьому відношенні перевершили самих себе. Вони зуміли у всіх відомих музеях Європи зробити знімки з картин, що мають за своїм змістом і художнім виконанням педагогічну цінність. Картини ці безплатно розсилаються по школах». Посібник Тимофія Лубенця складається з 8 випусків по 10 картинок у кожному: «Сім'я», «Діти», «Діти і тварини», «Тварини», «Школа», «Заняття», «Види [Природа]», «Релігія». Зміст ви-

Тимофій Лубенець з учнями дослідної трудової школи у Пущі-Водиці

звісного попечителя навчального округу **Миколи Пирогова**. Першими вчителями недільних шкіл була молодь, переважно київське студентство. Школи були відкриті в районах, населених робітниками. Заняття відбувалися в недільні дні. Дорослих навчали не тільки читання, письма і лічби, а і знайомили з елементарною географією та історією краю. Як актуально звучать слова Тимофія Григоровича сьогодні: «За теперішнього часу реформаторам нової школи необхідно серйозно віднестися до суті тих принципів, на яких повинна базуватися вільна трудова школа, інакше даремно будуть витрачені і кошти, і час. Тепер уже досвідчені педагогічно категорично твердять, що в основу трудової школи перш за все і більше всього повинні бути покладені не штучні прийоми словесного навчання, які не дають дітям волі, а «взаємне навчання» і вільна самодіяльність самих учнів».

ДОСЛІДНА ШКОЛА У ПУЩІ-ВОДИЦІ

Тимофій Лубенець був добре ознайомлений із досвідом діяльності дослідних, або лабораторних, шкіл у західноєвропейських країнах та США і розробив проект створення таких навчальних закладів в Україні. Найкращим місцем для дослідної школи він вважав околицю міста або передмістя, де можна знайти окремий будинок із садом і городом та проводити шкільну працю в тісному зв'язку з природою і життям. У 1919 році Тимофій Григорович домігся відкриття дослідної початкової школи на околиці Києва в Пущі-Водиці й очолив її. Педагогу тоді було 64 роки. Разом із ним у школі працювала і його дружина Наталя Лубенець. Діяльність педагога полягала не лише в керівництві школою — він особисто проводив уроки та заняття з дітьми в позаурочний час. Найважливішим завданням початкової освіти Тимофій Лубенець вважав збагачення розуму дитини повноцінними знаннями, які б готували її до життя й до праці. Навчання проводилося за трудовим методом. Школярі були залучені до таких видів діяльності: спостереження, досліди, ручна праця, збирання природних матеріалів для уроків. Кількість учнів на одного педагога не перевищувала 25 осіб. Учителі дослідної трудової школи часто використовували у своїй роботі екскурсії, їх проводили майже щодня. Загалом у школі навчалось близько 70 учнів із самої Пущі-Водиці й найближчих сіл: Горенки, Мостиш, Берковця і хуторів. Керівництво дослідної школою — це останнє офіційне місце роботи Тимофія Григоровича. Він запише у щоденнику: «Зараз в цій школі я живу чудесними спогадами минулих переживань».

ЦИТАТИ

«Народ, який має кращі школи, це перший народ; коли він не перший сьогодні, буде першим завтра»

«Виховання дітей перш за все і більш за все має здійснюватися з любов'ю, любов'ю і для любові»

Тимофій ЛУБЕНЕЦЬ

ЗА ТЕПЕРІШНЬОГО ЧАСУ РЕФОРМАТОРАМ НОВОЇ ШКОЛИ НЕОБХІДНО СЕРЬОЗНО ВІДНЕСТИСЯ ДО СУТІ ТИХ ПРИНЦИПІВ, НА ЯКИХ ПОВИННА БАЗУВАТИСЯ ВІЛЬНА ТРУДОВА ШКОЛА, ІНАКШЕ ДАРЕМНО БУДУТЬ ВИТРАЧЕНІ Й КОШТИ, Й ЧАС

експериментів, проведених науковцем, були аналогічними і довели існування чотирьох типів: описового (діти писали лише про те, що бачили, без власних тлумачень і пояснень), спостережливого (намагалися так чи інакше осмислити зміст сприйнятих образів, дати їм те або інше тлумачення), емоційного (учні не стільки описують зміст картини чи предмета, скільки власні почуття і настрої, які у них виникли). Четвертий тип Тимофій Лубенець назвав не «ерудованим», а «формальним» (дітей не цікавить завдання, і вони намагаються уникнути його виконання. Наприклад, малюнок «Моя хата» учень формального типу описав так: «Хата Тимошенко Авраама»). Таким чином педагог дійшов висновку, що «в будь-якій школі серед дітей зустрічаються чотири визначені типи, обумовлені самою природою кожної конкретної дитини». І що «неможливо привести, як це зазвичай вимагається у нас від школи, всіх дітей певної групи до одного рівня». Єдиним правильним виходом із цієї ситуації педагог вважав індивідуальний підхід до кожного учня, оцінювання його досягнень згідно з характером кожного школяра, а не за якимось шаблоном.

ПРО НАОЧНІСТЬ

Питання наочності теоретично розроблялося у педагогіці ще із часів **Яна Амоса Коменського**, який у 1658 році видав книгу *Orbis pictus*, що мала слугувати наочному навчанню. Тимофій Лубенець також ґрунтовно вивчав це питання і у 1911 році опублікував брошуру «Про наочне викладання», в якій детально проаналізував зарубіжний досвід. І — дав конкретні методичні поради вчителям щодо застосування наочності на уроках

пусків становлять репродукції картин зарубіжних і українських художників. Частина цих репродукцій педагог використав і у своїй «Читанці», яка перевидавалася дев'ять разів (востаннє — у 1923 році).

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ

Велику увагу Тимофій Лубенець приділяв також і питанням освіти дорослих, ліквідації неписьменності серед них. Працюючи в 1919 році інструктором київських трудових шкіл та вчителем початкової школи для червоноармійців, він опублікував у газеті «Вісти. Известия» статтю «До питання про школу для дорослих», у якій звернувся до досвіду минулого, котрий, на його думку, можна було використати для будівництва «нової, трудової, життєрадісної, вільної школи, як для дорослих, так і дітей». Тимофій Григорович наводить надзвичайно цікаві маловідомі факти про заснування у Києві ще в 1816 році школи на 40 учнів-кантоністів, де застосовувалася ланкастерська система взаємного навчання (назва походить від імені англійського педагога **Джозефа Ланкастера**). Суть цієї системи полягає у тому, що старші й більш підготовлені школярі (монітори) стають помічниками учителя і під його керівництвом проводять заняття з рештою учнів. Київська школа була надзвичайно популярною (кількість учнів у 1818 році збільшилася до 600, у 1819-му — до 800, а 1820 року — до 1800) і стала своєрідним центром для всіх ланкастерських шкіл Російської імперії. Далі Тимофій Лубенець нагадує, що «місто Київ є також і першою коліскою недільних шкіл для дорослих». Вони виникли у 1859 році за славно-

Вірую в силу і твердість освіти... Траплялись перешкоди, підводні гострі камені різали мою живу душу, стрімке падання пронизувало мене страхом і одчаєм, але свіжа, кришталева, блискуча од промінню гарячого серця струя наповняла мою душу вірою, надією і любов'ю до тої справи, котра давала мені насолоду і гарне життя». У 1924 році через погіршення здоров'я він змушений був залишити роботу в Пущі-Водиці й переїхати до Києва. Хоча фактично продовжував працювати й у ці роки: писав спогади, друкував статті у фаховій педагогічній періодиці. Помер Тимофій Лубенець у Києві 14 квітня 1936 року.

НОВЕ ЖИТТЯ ІДЕЙ

Пам'ять — жива річ. Щоб вона продовжувала жити, кожне покоління має зберігати її і вкладати в неї нове життя! Нам ще належить осмислити педагогічну спадщину Тимофія Лубенця. Й одним зі шляхів цього осмислення у нових аспектах і за новими підходами є практичне застосування спадщини науковця з урахуванням вимог часу. Відрадно, що цей процес уже розпочався, і до 165-річчя від дня народження педагога в Києві було організовано кілька різнопланових заходів. У Предславинській гімназії №36 відбувся воркшоп «Ідеї Тимофія Лубенця. Музей дитинства на Предславинській», під час якого вчителі й учні творчо і натхненно продемонстрували, як сьогодні вони втілюють у життя ідеї видатного педагога про синтез мистецтва, естетичний розвиток та практичність знань. У Національній бібліотеці України для дітей відбувся семінар для працівників дошкільних установ, де основну увагу було приділено покращенню роботи педагогів-дошкільників з урахуванням спадщини Тимофія Лубенця. У цих заходах брав участь і Педагогічний музей України, у фондах якого зберігається персональний комплекс матеріалів Тимофія Григоровича (близько 200 одиниць зберігання: фото, рукописи, особисті документи), використаних для написання цієї статті.

Олександр МІХНО.

Фото надані Педагогічним музеєм України